

Dělnická třída - hegemon socialistické přeměny naší společnosti

MARIE HULÁKOVÁ

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

(K 40. výročí osvobození)

Dělnická třída procházela v průběhu čtyřiceti let, které uplynuly od osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, jednotlivými vývojovými etapami: vyznačoval je zápas o národní a sociální osvobození, o vítězství socialismu a vybudování jeho základů až po současnou etapu budování rozvinuté socialistické společnosti.

Dělnická třída našich národů navazovala na vlastní zkušenosti z bojů, které vedla v čele s komunistickou stranou v době předmnichovské republiky a v době fašistické okupace za národní a sociální osvobození, za sjednocení pracujícího lidu proti fašismu a válce. Opírala se přitom o zkušenosti mezinárodního dělnického hnutí, především o zkušenosti prvního socialistického státu a jeho obrovskou morální sílu a prestiž, kterou získal Sovětský svaz zejména svým rozhodujícím podílem na porážce fašismu. Vedena komunistickou stranou byla dělnická třída rozhodujícím nositelem národních a demokratických přeměn po roce 1945 a garantem jejich završení v únoru 1948. Tehdy byla s definitivní platností zpřetrhána pouta s kapitalistickou společností a otevřena cesta socialistického vývoje jako nové etapy naplňování historické mise dělnické třídy.

Dělnická třída stála v čele všech závažných politických, ekonomicko-sociálních změn. Pod vedením komunistické strany vytvořila nový politický systém, který vychází z potřeb a zájmů lidu, právně zajišťuje jejich jednotu na celospolečenské, kolektivní a individuální úrovni. Ve svazku s ostatními pracujícími prosadila zásadní přeměny v materiální bázi ekonomické reprodukce. Socialistická industrializace a kolektivizace zemědělství se stala základem komplexního rozvoje ekonomiky, vyrovnávání územních rozdílů, rozdílů mezi městem a vesnicí, demokratizace politického života, vzdělání a kultury. To vše vedlo k ideově politickému sjednocení společnosti na socialistických principech, k zásadní přestavbě způsobu života společnosti na hodnotách socialismu.

Potřeba rychle řešit ekonomické, sociální a národnostní problémy, jež zdělila nová společnost z kapitalismu a z období nacistické okupace, spolu s potřebou politicko-ideově upevňovat socialismus, postavily dělnickou třídu před řadu nových požadavků. Vyplývaly z Generální linie IX. sjezdu KSČ pro výstavbu socialismu u nás. Před dělnickou třídu byl postaven úkol organicky začlenit do svých řad nové příslušníky, kteří přicházeli z jiného sociálně třídního prostředí: zemědělce, příslušníky buržoazních a maloburžoazních tříd, soukromé vlastníky a členy jejich rodin. Zároveň se dělnická třída stala hlavním zdrojem doplňování socialistické inteligence. Její přední představitelé přicházeli do řídicí politické, hospodářské a sociální sféry a demokratizace školství otevřela brány ke vzdělání a výchově socialistické inteligence dětem z dělnických rodin a mladým dělníkům.(1) Z řad dělnické třídy se také rekrui-

(1) Podle údajů *Šetření třídní a sociální struktury ČSSR z roku 1978* můžeme určit, že v padesátých letech přešlo cca 10 % dělníků do řad inteligence. Ve stejném období se podíl dětí z dělnických rodin, které díky demokratizaci školství a dosažení vyššího vzdělání se staly duševními pracovníky, pohyboval okolo jedné třetiny.

1748/86p

tovali političtí pracovníci a organizátoři združstevňování vesnice a zavádění zemědělské velkovýroby.

V celé sociálně třídní struktuře společnosti docházelo na základě kvalitativních změn ve vlastnických vztazích k podstatným změnám, jež charakterizovala zejména mezitřídní mobilita. Početní růst dělnické třídy v této vývojové etapě socialistické výstavby(2) vyžadoval věnovat zvýšenou pozornost ideové výchově skupin nově začleňovaných do dělnické třídy a překonávat jejich ideově politickou heterogenitu, upevňovat třídní vědomí průmyslového jádra dělnické třídy tak, aby si v tomto náročném období jako celek zároveň osvojovala postavení vedoucí síly v politicko-ideové i ekonomicko-sociální oblasti.

Politické vítězství dělnické třídy a ostatních pracujících bylo doprovázeno rozsáhlým vyrovnáváním sociálně ekonomických rozdílů mezi jednotlivými třídami a vrstvami. Bylo to podmíněno, ale také umožněno značně vysokou rozvinutostí ekonomiky i možností extenzivního rozvoje národního hospodářství. Vylvlastňování výrobních prostředků a kolektivizace vesnice byla prováděna zabezpečením práva na práci a povinností žít ve vlastní práci. Zároveň docházelo ke sjednocování sociálního zabezpečení a sociálních jistot, k demokratizaci vzdělání a kultury a k odstraňování příkrých rozdílů v příjmové oblasti. Ekonomicko-sociální rozvoj společnosti byl provázen růstem životní úrovně obyvatelstva.

Energický postup při uskutečňování programu socialistické přestavby života, který prakticky naplňoval odvěké tužby lidu našich národů a jejich nejpokrokovějších představitelů po sociální rovnosti a spravedlnosti, po zabezpečení práce pro všechny jako základu životních jistot, se projevoval i ve vzrůstající aktivitě dělnické třídy a růstu vlivu její ideologie mezi ostatními pracujícími.

V samotné dělnické třídě převažovali účastníci politických a sociálních bojů z období předmnichovské republiky a okupace, přímí svědci osvobození naší vlasti Sovětskou armádou, z nichž pocházela i první generace budovatelů socialismu. V jejich řadách byla ještě bezprostřední a živá tradice dělnického hnutí i vědomí hodnoty práce, jejíž zabezpečení bylo pociťováno jako nejvyšší vymoženost socialismu. Uzákonění práva na práci a povinnost pracovat, spolu se sjednocením sociálního zabezpečení pro všechny pracující, byly osvojeny jako současné i perspektivní základní hodnoty socialismu.

Uvnitř dělnické třídy se rozvíjely dosud skryté organizátorské talenty a uvolňovala se její tvořivá síla. Zřetelně se to projevovalo v její účasti na veřejném a politickém životě a v iniciativě ve sféře práce.

Dvojedinost vedoucí úlohy dělnické třídy v politicko-ideové a ekonomické oblasti se zvláště výrazně projevila na přelomu padesátých a šedesátých let v jejím úsilí o organičtější propojení pracovní, politicko-ideové a kulturní aktivity, ve výraznějším zaměření ke skutečnému obohacování života a vlastnímu sociálnímu rozvoji. Bylo příznačné, že se jeho východiskem stala právě sféra práce. Dosavadní údernické a brigádnické hnutí přerostlo v hnutí brigád socialistické práce jako výraz dalšího posílení a konkretizace kolektivistického charakteru socialismu. Do hesla hnutí „socialisticky pracovat — socialisticky žít“ se soustředil celý bohatý obsah osvobozené práce a nového života v jejich jednotě a vzájemné podmíněnosti, a to jak v celospolečenském, tak i v kolektivním a individuálním smyslu. Je to patrné z obsahu závazků, které brigády socialistické práce přijímaly. Iniciativně a předvídavě zahrnovaly nejen pracovní závazky a úsilí o rozšiřování profesí jednotlivých pracovníků, ale i závazky na doplňování vzdělání a kvalifikace, zejména u mladých pracovníků.

---

(2) Podle údajů *Sčítání lidu* z let 1950—1961 se v tomto období zvýšil počet ekonomicky aktivních dělníků o 1,2 mil. osob, tj. na více než 1,5 násobek.

a závazky k účasti na politickém, veřejném a kulturním životě. Hnutí brigád socialistické práce jako nová, ve srovnání s minulostí vyšší forma pracovní, politické, kulturní a ideologické aktivity se dostávalo i do popředí pozornosti teoretické fronty, a to zejména v souvislosti se zřetelnými nároky nadcházejícího období vědeckotechnické revoluce a potřebami utváření socialistického způsobu života.(3) Do tohoto proudu socialistické iniciativy se zapojovali i pracovníci v nevýrobní sféře a družstevní rolníci.

Na počátku šedesátých let bylo dosaženo prvního stupně relativní rovnovážnosti v rozvoji výrobních sil a výrobních vztahů, které však byly ještě natolik vnitřně rozporné, že za podpory mezinárodního kapitálu mohl být zvrácen socialistický vývoj. Byl to tedy zároveň historický moment, kdy bylo zapotřebí využívat vytvořených zdrojů k intenzifikaci dalšího vývoje, jak to vyžadoval zákon nepřetržité dynamiky socialistického výrobního způsobu. To znamenalo stanovit další program k dosažení cílů socialismu a přijmout opatření, která by byla konkrétní a reálná, srozumitelná především dělnické třídě i ostatním pracujícím, a zabezpečit jejich plnění politicko-organizačtorskou, ideologickou a hospodářskou politikou strany. Avšak, jak vyplynulo z analýzy vývoje v šedesátých letech a krizového období ve straně a společnosti, podané na XIV. sjezdu KSČ G. Husákem, „od počátku šedesátých let začalo se ve vedení naší strany projevovat opojení z dosažených úspěchů, které se stalo jednou z příčin narůstání subjektivismu a voluntarismu při určování politických a ekonomických cílů i při jejich praktické realizaci“. [XIV. sjezd 1971: 26]. Oslabení politicko-ideové a organizačtorské práce strany při řízení národního hospodářství a celospolečenských procesů v krizových letech s sebou přineslo i podcenění aktivity a iniciativy pracujících jak v politické, tak v ekonomické oblasti při orientaci na využívání vědeckotechnického rozvoje jako nezbytné podmínky intenzifikace ekonomiky. Nereálné hodnocení dosaženého stupně morálně politického sjednocení společnosti vedlo k podcenění praktické realizace vedoucí úlohy dělnické třídy jako výrazu uskutečňování její historické mise. Spolu s neřešením nazrálých úkolů v ekonomické oblasti a řízení to vedlo i u části dělnické třídy k oslabení socialistického uvědomění a vědomí spoluzodpovědnosti za uskutečňování socialistických cílů. Projevilo se to i podstatným snížením počtu Brigád socialistické práce a účastníků hnutí. Rozmáhala se formálnost a snížila se také účast pracujících na vynálezeckém a zlepšovatelelském hnutí.(4)

Subjektivismus v oceňování dosaženého stavu společnosti a zároveň abstraktnost v přístupu k řešení problémů z hlediska cílů vlastních socialismu spolu s propagací spotřebitelských orientací odvozovaných od modelu „společnosti hojnosti“ a společnosti „volného času“, vytvářených v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích, které prožívaly konjunkturu, vedly k pronikání těchto tendencí do naší společnosti. Ve svých důsledcích to v některých případech vedlo i k reorientaci aktivity a iniciativy pracujících na uspokojování čistě soukromých potřeb a odklon od naplňování celospolečenských zájmů.

Voluntarismus, spolu s nekonceptností a bezperspektivností v řízení společnosti, se staly bariérou využívání reálných rezerv v sociální sféře a v socialistickém uvědomění dělnické třídy pro řešení ekonomicko-sociálních problémů a zdokonalení socialistické ekonomiky. To vše nepříznivě působilo i na vědomí

(3) Z tehdejší literatury připomeňme alespoň stati v *Nové myslí* č. 10 z roku 1960 a publikaci *O brigádách socialistické práce* [1962].

(4) Počet BSP (nositelů titulu i soutěžících kolektivů dohromady) vzrostl z 42 tis. v roce 1960 na 71 tis. v roce 1967, poté se však rychle snížil, takže v roce 1970 bylo evidováno pouze 34 tis. kolektivů účastníků se tohoto hnutí.

a životní praxi dělnické třídy, neboť to znamenalo konečkonců zpochybňování komunistických perspektiv, oslabování kolektivistického charakteru socialismu. Principy socialistického soutěžení a soudružské spolupráce byly zatlačovány do pozadí a do popředí začaly vystupovat snahy, široce podněcované našimi nepřáteli, prosadit se na úkor ostatních, zabezpečovat své potřeby a zájmy „na vlastní pěst“ a jít tedy proti vlastním objektivním zájmům a tím i proti zájmům společnosti jako celku.

Překonávání důsledků krizového období spojovala komunistická strana s úsilím o kvalitativně vyšší zvládnutí úkolů nové etapy ve vývoji socialismu. Toto úsilí vycházelo z analýzy sociálně politických, ideových a ekonomických příčin společenské krize v jejich komplexu, ale také z komplexu nových úkolů, který před společnost postavil rozvoj vědy a techniky a s tím spojené potřeby ekonomicko-sociálního rozvoje naší společnosti v mezinárodních souvislostech.

Politický zápas komunistické strany jako avantgardy dělnické třídy a představitelky objektivních zájmů všech pracujících se prolínal, jak zdůraznil s. Husák „s řešením konkrétních úkolů konsolidace národního hospodářství“, a to v době, kdy „možnosti opírat další růst výroby o extenzivní rozšiřování zdrojů se prakticky už vyčerpaly“, tj. kdy strategickou linií dalšího rozvoje národního hospodářství a „hlavním obsahem hospodářské politiky strany musí se stát důsledné a všestranné zvyšování efektivnosti rozvoje národního hospodářství, založené na plném uplatnění intenzivních faktorů růstu“, přičemž jedinou možnou alternativou dalšího rozvoje naší socialistické ekonomiky a podmínkou úspěchu v soutěži s kapitalismem je „plné využití možností vědeckotechnického pokroku“. [XVI. sjezd 1971: 35—39].

Proces konsolidace naší společnosti a její další vývoj po cestě intenzifikace národního hospodářství a veškerého života byl od počátku spjat s růstem ekonomické a politické aktivity dělnické třídy. Svědčí o tom mimo jiné rychlý nárůst brigád socialistické práce a jejich členů (5), zvýšení aktivní účasti dělnické třídy na novátorském a zlepšovatelském hnutí; rostl také podíl dělníků na řízení a organizaci výroby. Zároveň se zvýšila účast dělnické třídy a její aktivita ve veřejném a politickém životě a ve stranické práci. Do řad KSČ vstupovali zejména mladí příslušníci dělnické třídy.(6)

Obecně platným poučením z rozboru příčin, z nichž vznikala u nás společenská krize, a z jejího úspěšného překonání je trvalá nezbytnost jednoty politicko-výchovné, organizátorské, sociální, hospodářské a kádrové politiky strany. Nedocnění poznávací činnosti strany jako základu včasného a prozíravého řešení ekonomických a sociálních problémů v konkrétní vývojové etapě a nedostatečné vážení mezinárodních souvislostí vede ve svých důsledcích k oslabení účinnosti ideologické práce, k oslabení organizátorské práce strany, k její odtrženosti od skutečných, bezprostředních i perspektivních zájmů dělnické třídy a ostatních pracujících, k podcenění reálných ekonomických a sociálních problémů, které každodenně ovlivňují život lidí a formují jejich společenské vztahy. V této souvislosti také s. Husák na XIV. sjezdu KSČ zdůraznil

---

(5) Počet Brigád socialistické práce (včetně soutěžících kolektivů) se do roku 1982 zvýšil na 209 tisíc, tj. na šestinásobek v porovnání s rokem 1970. Počet osob, účastnících se tohoto hnutí, dosáhl k uvedenému roku téměř 3 miliónů. V období 1970—1982 se počet podaných zlepšovacích návrhů zvýšil z 106 tis. na 338 tis., přičemž zároveň stoupl i procento jejich využití (v roce 1982 bylo téměř 60 % podaných zlepšovacích návrhů přijato k využití).

(6) V letech 1971—1981 bylo do KSČ přijato celkem 2921 tis. kandidátů, což představuje 40 % členské základny. Po roce 1971 byl po 23 letech zastaven pokles počtu dělníků ve straně. Dělnici se na přijatých kandidátech podílejí 62 % a mladí lidé do 35 let více než 90 %.

nutnost zapojit společenskovední disciplíny „do ideologické ofenzívy naší strany, do zápasu o formování socialistického vědomí pracujících, boje s buržoazními a maloburžoazními myšlenkami a tendencemi, do objasňování naléhavých problémů dalšího vývoje naší společnosti“ [XVI. sjezd 1971: 55].

Československo se v průběhu sedmdesátých let, kdy — zejména v jejich druhé polovině — se změnily i mezinárodní podmínky a zvýraznila se závažnost problémů globálního charakteru a jejich vliv na rozvoj zemí socialistického společenství vcelku i na rozvoj socialismu v Československu, zařadilo do celkového proudu intenzifikace národního hospodářství, sociální sféry a veškerého společenského života po boku ostatních zemí reálného socialismu. V současné etapě již nejde jen o překonávání nedostatků z minulého období. V osmdesátých letech, jak napsal K. U. Černěnko, se „zakládá budoucnost té národohospodářské struktury, s níž země vstoupí do XXI. století — struktury, která musí představovat integraci vědy a výroby, pevný svazek tvůrčího myšlení a tvůrčí práce. V této perspektivě je nezbytné posuzovat současné problémy v ekonomice“ [Razvitije 1982: 31].

Tento požadavek je obsažen i ve strategické linii XV. a XVI. sjezdu strany. Promítá se do dlouhodobějších prognóz vývoje za rok 2000. Zároveň je zabezpečován konkrétními opatřeními v ekonomické i sociální sféře. Výrazně se v nich projevuje komplementárnost obou těchto sfér: orientace na intenzifikaci rozvoje národního hospodářství jako podmínky dalšího rozvoje sociální sféry a intenzifikace sociální sféry jako významného zdroje intenzifikace národního hospodářství. V podstatě jde o rozvíjení výrobních sil na úrovni vědeckotechnické revoluce. „a to její poslední etapy, která slibuje technologický převrat v mnoha výrobních sférách“ jak zdůraznil na červnovém zasedání ÚV KSSS v r. 1983 J. Andropov [Andropov 1983: 6]. Nové výrobní vztahy jsou nejen prostorem pro rozvoj výrobních sil; působením svého vnitřního mechanismu, v němž hraje významnou roli socialistické uvědomění, se stávají i základem předstihu ve sféře poznání a řízení společenských procesů. Zahrnují tedy přípravu subjektivního činitele pro praktické a cílevědomé propojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu. Znamená to konkrétní překonávání zákonité vnitřní rozpornosti výrobního způsobu socialistické společnosti a dosahování relativní rovnovážnosti v rozvoji výrobních sil a výrobních vztahů v nové vývojové etapě socialismu a v konkrétních mezinárodních podmínkách.

Dělnická třída, pod vedením komunistické strany, plní v tomto procesu své historické poslání jak v oblasti politicko-ideové, tak výrobně technické. Jde o relativně samostatné, avšak vnitřně propojené procesy. Jejich relativní samostatnost umožňuje a vyžaduje zkoumat jejich pohyb a různé stránky odděleně, avšak vždy s vědomím vzájemné podmíněnosti a při respektování závaznosti teoretického a metodologického východiska materialistického pojetí dějin o prvotnosti materiálního bytí i o aktivním působení vědomí. Odhalování zákonitostí těchto procesů se nemůže odvíjet jen od jejich jevových stránek, které se často nabízejí ve zdánlivé dualitě práce a života, práce a nepráce, času práce a volného času, bytí a vědomí.

Takový přístup skrývá nebezpečí, že postavení a úloha dělnické třídy jsou zkoumány pouze v rámci těchto relativně samostatných procesů: na jedné straně z hlediska potřeb rozvoje výrobních vztahů ve smyslu politického uvědomování a osvojování si historické role dělnickou třídou, odvozaných především z dosaženého stupně vlastnických poměrů, a na druhé straně z hlediska potřeb rozvoje výrobních sil v rovině kvalifikace a technologické vybavenosti podle potřeb strukturních změn v národním hospodářství, jež s sebou přiná-

šejí nejen kvantitativní, ale také kvalitativní změny v nárocích na kvalifikační strukturu pracovních sil v jeho jednotlivých sektorech.

Absolutizace jednoho nebo druhého procesu a jeho nároků na osobnost dělníka a odvozování měřítek uplatňování úlohy dělnické třídy v současné a příští vývojové etapě na základě odděleného chápání těchto procesů, které jsou ve skutečnosti komplementární, vede k jednostrannostem. Zpravidla dochází k odtrhování oblasti společenského vědomí, ideologie, kultury, morálky a konečniců i politiky od jejich reálného materiálního základu a tím i k podceňování historické nezbytnosti cílevědomého řízení obou procesů v jejich jednotě, které má výrazně politický charakter a jehož nositelem je komunistická strana. Při uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy vychází z vědeckého poznání zákonitých trendů současného vývoje a zároveň z analýzy současných potřeb a zájmů lidí. Jejich každodenní životní praxe bezprostředně formuje jejich vědomí a postoje. Proto vzrůstá význam konkrétní ideově výchovné práce. Jejím hlavním úkolem je propojovat „každodenní“ vědomí s uvědomováním si dlouhodobých objektivních zájmů, napomáhat přeměně poznání v přesvědčení o správnosti strategické linie, o zákonité spojitosti dneška s budoucností.

Oba tyto procesy objektivně i subjektivně propojuje sféra práce. Změna v jejím charakteru a obsahu tvoří dnes základní trasu celkového procesu vyrovnávání rozdílů mezi městem a vesnicí, mezi jednotlivými teritorii, národy a národnostmi, mezi nositeli fyzické a duševní práce — trasu utváření sociální stejnorodosti socialistické společnosti. Práce je v životě každého člověka uzlovým místem, v němž se vytváří a upevňuje jeho socialistické vědomí, kolektivismus, kde se utváří historická kontinuita generací a kladou se základy socialistického způsobu života. Je průsečíkem bezprostřednosti vztahu ekonomického a sociálního ve společnosti a zároveň nejdůležitějším společenským mechanismem sjednocování celospolečenských, sociálně třídnicích a individuálních zájmů. Není proto náhodou, že vztah k práci a kvalita vykonávané práce stojí na předním místě v systému hodnot každé socialistické společnosti. Výchova k jejímu praktickému osvojování patří také na přední místo v komunistické výchově. „Vytvářet odpovědný vztah k povinnostem, k socialistické společnosti, k práci, to je stěžejní úkol politicko-výchovného působení, které musí být organicky spojeno s praktickou činností strany a socialistického státu“, zdůraznil na 15. zasedání ÚV KSČ soudruh V. Bilak [Zasedání 1980: 12]. Práce představuje prvořadou hodnotu také v životě dělnické třídy. Sociálně ekonomická kritéria práce jsou stále více — v souladu s vědeckotechnickým rozvojem a úrovní potřeb — spojována i s kritérii technicko-ekonomickými, s úrovní dosaženou ve světě. (7) Objektivně i subjektivně jsou technicko-ekonomická kritéria východiskem hodnocení kvality, množství a společenské užitečnosti práce, mírou odměny za práci a tím i individuálního přínosu k rozvoji společnosti i vlastní životní úrovně. Technicko-ekonomické parametry práce jsou objektivním základem měření jejich výsledků, účinného sebehodnocení v rámci pracovního kolektivu a tvoření norem. To přirozeně klade i vysoké a kvalitativně nové nároky na konkrétnost v řízení technicko-ekonomického procesu. Pro dělnickou třídu

---

(7) V mnohorozměrné analýze dat výzkumu *Diferenciační procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti* se ukázalo, že práce s moderní technikou je — v porovnání s ostatními charakteristikami dělnické práce — rozhodující pro spokojenost v zaměstnání, konkrétně pro to, zda jsou v práci dělníků využity jejich schopnosti a kvalifikace, zda vykonávaná práce odpovídá představám o dobrém zaměstnání apod. Pokud jde o porovnání se světovou úrovní, téměř 30 % dělníků považuje technické vybavení svého pracoviště za odpovídající světové úrovni. Situace z tohoto hlediska je nejpříznivější v textilním průmyslu, kde kladně odpovědělo téměř 40 % dělníků.

je technicko-ekonomická efektivnost práce bezprostředním ukazatelem přínosu vědeckotechnického pokroku k sociálnímu rozvoji a místem praktického zhodnocování rezerv v jejich sociálním rozvoji. Zejména pro její nejmladší směnu je také sféra práce nejsrozumitelnějším, nejbližším a zcela konkrétním vyjádřením sblížování technické inteligence a řídicích pracovníků s dělnickou třídou. V oblasti práce dělníků a techniků dochází k překrývání kvalifikované práce dělníků a technické inteligence, ke sjednocování jejich politicko-ideových postojů. Výrazně to prokazují nové, vyšší formy spolupráce dělnické třídy a vědeckotechnické inteligence, které se v zárodečné podobě začaly objevovat v brigádách socialistické práce na přelomu padesátých a šedesátých let. Svědčí o tom hnutí komplexních a racionalizačních brigád, spolupráce dělníků a techniků při zavádění nové techniky a technologie, při spolupráci v rámci *Vědecko-technické společnosti*, při zakládání vědeckovýzkumných sdružení a průmyslově zemědělských komplexů. V těchto procesech se také v praxi realizuje historická kontinuita v sociálně ekonomickém rozvoji dělnické třídy, na vyšším stupni se utváří sociální stejnorodost společnosti. Sjednocují se zájmy dělnické třídy, vědecko-technické inteligence, řídicích pracovníků, družstevních rolníků i ostatních pracujících, neformálně se prohlubuje demokratický charakter socialistické společnosti. Je to projev zákonité tendence ve sblížování sociálních tříd a skupin, v překonávání dosavadních vlastnických forem. Absolutizace tohoto poznatku by však znamenala předbíhání vývoje,⁽⁸⁾ stejně jako jeho podcenění by neumožňovalo posilovat výhonky nového stupně ekonomicko-sociální a politicko-ideové jednoty naší společnosti v současném období.

Dělnická třída projevuje realismus a věcně oceňuje dosažený stupeň společenského rozvoje, stejně jako potřeby práce a její úroveň.

Uvědomuje si nezbytnost zpřesňovat kritéria odměňování v souladu s potřebami využití materiálových a lidských zdrojů a urychlení intenzifikace národního hospodářství využíváním výsledků vědeckotechnického pokroku, což jsou ve skutečnosti vstřícné proudy jednotného intenzifikačního procesu. Konkretizace denivelizačních snah a opatření v oblasti odměňování se například výrazně projevuje v brigádních formách organizace práce a odměňování; týká se nejen dělníků, ale všech, jejichž práce souvisí s celým cyklem výzkum — vývoj — výroba — užití a jeho řízením.

Sféra práce se tak stává nejen sjednocujícím činitelem ve smyslu práva a povinnosti pracovat pro všechny, ale také činitelem diferenciacním v souladu se zákonitostí socialistického způsobu odměňování podle toho, jde-li o práci produktivní, společensky potřebnou [Andropov 1983: 6]. Porušování socialistického principu odměňování se projevuje jako závažná brzda vývojové dynamiky národního hospodářství a celého společenského života. Rovnostářství v odměňování, socialismu „nevlastní“ kritéria odměňování vedou k tomu, že se ekonomický i morální zájem přenáší z oblasti společenské práce a veřejné aktivity do soukromé sféry, oslabuje se důvěra v konkrétnost vytyčených cílů, posilují se spotřebitelské orientace. Proto také byl v *Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980* vysloven kategorický požadavek „zvýšit účinnost systému usměrňování mezd důsledným prosazením principu zásluhovosti tak, aby společenské a ekonomické postavení každého pracovníka bylo plně závislé na jeho přínosu pro společnost“ [Ke zdokonalení 1980: 39]. K prosazení tohoto požadavku se vytváří

---

(8) Empirické výzkumy dosvědčují, že se ve vědomí dělnické třídy zachovává vědomí vlastní sociálně třídni určitosti, i když jejich zdroje jsou identifikovány již více charakterem a obsahem práce a postavením v práci než třídním původem, spjatým s vlastnickými vztahy [Dělnická třída 1980: 127].

v pracovních kolektivech příznivé sociálně psychologické klima, což potvrzuje praxe podniků [Život strany 1984: 21—23] i sociologické výzkumy.(9)

Celková výkonnost a stmelenosť pracovního kolektivu je úzce spojená s podmínkami práce a jejími perspektivami, závisí na jejím materiálním a morálním ocenění, ale i na vztazích k vyšším článkům řízení, k politicko-organizační práci stranických a společenských organizací. Avšak rozhodující vliv na celkovou úroveň výkonnosti kolektivů a jeho otevřenost vůči všemu novému má veřejné mínění uvnitř pracovního kolektivu, spojené s individuální diferenciací a reálným hodnocením vlastních schopností na základě výsledků práce. Pocit spravedlivého odměňování a ocenění podle práce a osobní zodpovědnosti vůči kolektivu jsou tmelem ekonomických a sociálních vazeb v základních výrobních článcích. S tím pak souvisí i zájem o účast na řízení, o zapojení do různých forem iniciativy, o občanskou aktivitu. Kolektivismus jako jeden ze základních principů života dělnické třídy a socialistické společnosti znamená, že se zájem jednotlivce nemůže prosazovat na úkor druhého, že v každé vývojové etapě se realizuje — na nové úrovni a v nové kvalitativní podobě — objektivní jednota individuálních a celospolečenských zájmů.

S aktivitou v práci úzce souvisí i účast dělníků na řízení výroby a jejich zapojení do řešení veřejných záležitostí. Společným jmenovatelem je zde uvědomělý vztah ke společnosti, který se formuje ve výrobním procesu a v politicko-organizačnické činnosti. Avšak rezervy, které v tomto směru existují, jsou nemalé. Podle výzkumu *Diferenční procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti* (10) se téměř 80 % dělníků domnívá, že se lidé nezapojují dostatečně do řešení celospolečenských problémů a řízení výroby. Více než polovina dělníků a příslušníků inteligence soudí, že v jejich podniku by s tím výrobním vybavením, které je k dispozici (tj. bez dalších investic, bez nové techniky, se stejným počtem zaměstnanců), bylo možno odevzdávat více kvalitní práce. Vyplyvá z toho, že v dělnické třídě i v řadách ostatních pracujících je velký potenciál tvořivých schopností, který je možno při zkvalitnění řídicí práce a politicko-výchovné činnosti využít k prospěchu celé společnosti.

Výzkumy dělnické třídy, jejího vztahu k práci, postojů k socialismu, jejich hodnotových orientací ústí v poznatek, že vědomí dělnické třídy, jak jej zachycujeme v postojích a názorech jednotlivých dělníků, vyjadřuje vysokou míru jejich společenské angažovanosti. Při zkoumání systému hodnot byla v uvedeném výzkumu zjištěna socialistická orientace ve vyhraněné podobě u naprosté většiny dělníků. V celkové hodnotové orientaci dělníků jsou hodnoty práce spojovány s hodnotami sociální rovnosti, vzájemné spolupráce a společenské zodpovědnosti.

Při orientaci na využívání rezerv a zdrojů z oblasti sociální sféry pro dynamizaci národního hospodářství a celého společenského procesu má rozhodující úlohu dělnická třída jako nositelka hlavní masy společenské práce a socialistických výrobních vztahů. Z bezprostředního výrobního procesu je nezbytné odvíjet celý proces kultivace lidské práce a pracovního prostředí, který se

---

(9) Ve výzkumu *Diferenční procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti* (viz seznam literatury) řadili dělníci různá kritéria výše mzdy nejprve podle toho, na čem by podle jejich názoru mělo záležet a poté, na čem skutečně záleží.

V současné době je podle jejich názoru výše odměny za práci závislá na výsledcích podniku. Pokud však jde o žádoucí stav, uvádějí na prvním místě individuální pracovní výkon (dále pak kvalifikaci a její splnění).

(10) Uvedené údaje se opírají o zajištění výzkumu ve třech velkých průmyslových závodech: dvou v Praze a jednoho v Ústí n/Lab. Výzkum byl realizován v r. 1978 Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV. Dále jsou použita data z výzkumu *Diferenční procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti, varianta B*; tento výzkum byl uskutečněn v r. 1983 (ÚFS ČSAV).

promítá do aktivity a rozvoje tvořivosti člověka v celém způsobu jeho života, vycházející ze skutečnosti, kterou potvrzují výzkumy, že naprostá většina dělnické třídy si uvědomuje nutnost obratu k intenzifikaci jako skutečné kvalitativní změny, kterou vyžaduje vyšší stupeň socialistické výstavby a která souvisí s postavením socialistického společenství v současném světovém vývoji.

Nadcházející období, charakterizované intenzivním pronikáním nových výsledků vědeckotechnické revoluce do výroby a celé společenské praxe při zdokonalování a dalším rozvíjení předností socialismu, vyžaduje, aby si dělnická třída nejen osvojovala potřebnou kvalifikaci, vzdělání, tvořivé přístupy k práci, ale také dále prohlubovala politicko-ideové sjednocování s inteligencí a s dalšími pracujícími. Budoucí nároky ovšem budou splněny jen v případě, bude-li pro jejich plnění připravena současná mladá dělnická generace. Právě u ní vystupuje výrazně do popředí význam dějinné kontinuity její historické mise při sjednocování obsahu a charakteru práce s politickou a veřejnou angažovaností. Mladí dělníci také nejvýrazněji spojují perspektivy své práce s vědeckotechnickým rozvojem a politickou aktivitu s reálnými výsledky vynakládané práce a času.

Objektivně potřebnému obratu v pojetí práce, odměňování a řízení celého společenského reprodukčního procesu odpovídá i posun ve vědomí dělnické třídy a ostatních pracujících. Společenské vědomí však není jen mechanickým odrazem daných materiálních podmínek práce a života. V procesu jejich zprostředkování v mnohém předjímá a stimuluje jejich změnu. Praxe, spojená s tímto vědomím, pak ve skutečnosti relativizuje ostrost hranic mezi vývojovými etapami a dělnickými generacemi. Výsledky analýzy hodnotových orientací pracujících naznačují, že se v mladších věkových kategoriích dělnické třídy — již se dostalo vyššího vzdělání a kvalifikace a jejíž budoucnost je spojena s uplatňováním vědeckotechnického pokroku ve spojení s přednostmi socialismu, a jež vyžívá v nových společenských podmínkách — oproti minulosti výrazněji prosazuje tendence k růstu významu vnitřních, obsahových momentů práce, individuálního výkonu a s tím související odměny. Je to v souladu s jednotlivými etapami socialistického vývoje, s požadavky, které tyto etapy kladou před dělnickou třídu a ostatní pracující, i s novými podmínkami rozvoje každého jednotlivce. Ukazuje se, že stupeň rozvoje rozhodujícího subjektu společenského reprodukčního procesu, dělnické třídy, je v řadě aspektů „v předstihu“ v porovnání s konkrétními podmínkami jeho využití a že tedy účinná mobilizace těchto rezerv představuje významný sociální zdroj dalšího ekonomického rozvoje. Nesoulad mezi úrovní daného subjektivního potenciálu a stupněm jeho objektivního využití je hybným momentem dalšího rozvoje. Lze jej v současných podmínkách aktualizovat prostřednictvím uplatnění vědy a techniky ve výrobě i v ostatních sférách reprodukčního procesu, prostřednictvím účinného řízení ekonomické i sociální sféry a v neposlední řadě prostřednictvím nejširší účasti pracujících na inovačním procesu, zasahujícím všechny hlavní společenské sféry. To je hlavní trasa dalšího dynamického rozvoje dělnické třídy a celé společnosti.

Současně je třeba reálně vidět a posuzovat i dosažené výsledky v sociálně ekonomickém rozvoji dělnické třídy samotné. Hodnocení, které je zde obsaženo, se opírá o fakty a reálný vývoj v uplynulých čtyřiceti letech. Tento vývoj je hodnocen z hlediska naplňování historické mise dělnické třídy uplatňováním její vedoucí úlohy komunistickou stranou. Nikterak to tedy neznamená, že každý jednotlivý příslušník dělnické třídy, jeho vědomí a praxe zcela odpovídá historickému poslání dělnické třídy jako celku. K. Marx, když vypracovával dialekticko-materialistickou teorii dějin jako přírodně historického

procesu procházejícího jednotlivými vývojovými etapami třídních bojů, z nichž poslední třídní bitvu měla vybojovat právě dělnická třída jako legitimní nositelka svobody a budoucnosti lidstva, upozornil ve *Svaté rodině* v roce 1845 na to, že „nejde o to, co si zatím ten či onen proletář představuje jako cíl. Jde o to, co proletariát je a co ve shodě s tímto bytím bude historicky nucen dělat“ [Marx 1958 : 21]. Posuzovat proto dělnickou třídu jako celek podle jednotlivě a náhodně vybraných příkladů je počínání neodpovědné tím spíše, že tato třída jako celek, a zejména pak její průmyslové jádro, pod vedením komunistické strany vítězně prošla zápasem o socialistickou přestavbu společnosti v uplynulém období a je i nadále nositelem komunistické budoucnosti. Výzkum uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy v naší společnosti je proto předním úkolem při zkoumání „aktuálních otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti“, jak to zdůraznil na XVI. sjezdu KSC s. Husák [XVI. sjezd 1981 : 39].

Pravdivost společenskovedního, a tedy i sociologického poznání a jeho praktická využitelnost vyžaduje, abychom od popisu jednotlivých jevů společenské reality důsledněji přecházeli k jejich analýze jako základu syntetického posízení této reality a k zobecnění. V marxisticko-leninském smyslu to znamená odhalovat podstatné v jevech, ukazovat to, co je rozhodující pro jejich další vývoj a změnu, formulovat zákonitosti, které jsou mu vlastní. Žádný společenský jev však ve skutečnosti neexistuje osamoceně. Projevuje se jako svébytný pouze v systémově strukturním začlenění a v historickém kontextu v souvislosti a závislosti na ostatních jevech a v celku společenského procesu. Teprve respektování těchto souvislostí a vřazení výsledků poznání jednotlivých jevů do totality společenského života umožňuje pravdivě určit místo každého jevu v celkové dynamice společenského pohybu, rozhodující momenty v jeho konkrétně historickém zařazení do celkových společenských procesů a vyvodit i zákonité tendence dalšího vývoje.

Komplexnost zkoumání každého jevu v jeho historické kontinuitě a nacházení podstatných souvislostí jeho vzniku, trvání a vývoje je teoreticko-metodologickým východiskem a vlastní metodou analýzy, syntézy i zobecnění současných poznatků o procesech kvantitativních a kvalitativních změn společnosti jako celku, její ekonomické základny a nadstavby, sociálně třídní struktury a způsobu života. Je však nezbytné uplatňovat tuto metodu i při zkoumání jednotlivých elementů společnosti v procesu jejich vlastního vývoje a proměn. (11) Ve vývojové dynamice naší socialistické společnosti má rozhodující význam vývojová dynamika dělnické třídy. A právě v této souvislosti nejvíce vystupuje do popředí nutnost komplexního pojetí jejího výzkumu, vzhledem k mnohostrannosti a složité provázanosti obsahu její vedoucí úlohy, která stále hlouběji zasahuje všechny sféry společenského života.

Komplexnost zde nespočívá jen v tom, mít na paměti všechno, ale mít na paměti zejména to, co rozhodujícím způsobem určuje dynamiku a obsah zkoumaného jevu, tedy hlavní článek, představující základní vrstvu komplexnosti. V sociálně třídní struktuře je hlavním článkem dělnická třída a hlavním článkem vývojové dynamiky dělnické třídy je práce v jejím ekonomickém i sociálním rozměru. Dynamika rozvoje dělnické třídy je dynamikou celé společnosti, a proto i širě a hloubka záběru, s nímž k ní přistupujeme, vyzbrojeni znalostmi jak praxe, tak jednotlivých společenskovedních oborů, cha-

---

(11) Připomeňme si zde důležité metodologické upozornění V. I. Lenina: „Nejspolehlivější v otázce vědy o společnosti... je nezapomínat na základní historickou souvislost, pohlížet na každou otázku z toho hlediska, jak určitý jev v dějinách vznikl, jakými hlavními etapami prošel tento jev ve svém vývoji, a z hlediska tohoto jeho vývoje se podívat, čím se věc stala nyní [Lenin 1955: 466–467].“

rakterizuje pochopení a míru ovládnutí celospolečenských procesů. Význam vědeckého poznávání reálných procesů vývojové dynamiky dělnické třídy vzrůstá i vzhledem k tomu, že tato třída je nejen vedoucí silou ve svazku pracujících v socialistickém Československu, ale je také součástí mezinárodní dělnické třídy a pevným oddílem třídy zemí socialistického společenství [Huláková 1983]. Základem její mezinárodní jednoty je univerzálnost její historické mise. Spočívá v objektivitě její úlohy nositele společenského pokroku, a tím i budoucnosti lidstva. Proto stojí dělnická třída v čele boje za zachování míru, proti nukleární katastrofě, za právo na život, svobodu a důstojnost člověka.

Univerzálnost historické mise dělnické třídy má svůj politický, ekonomický, sociální a společensko-etický obsah. Teoreticky je zakotvena v učení marxismu-leninismu a prakticky je prokazována tím, že žádné z revolučních a národně osvobozenecských hnutí (ať je to kdekoli ve světě) nelze úspěšně realizovat, završit v sociálně ekonomické oblasti a účinně hájit bez uplatňování ideologie dělnické třídy, bez uplatňování její vedoucí úlohy. Děje se tak vždy v konkrétních historických podmínkách: jak v zemích s početnou, kvalifikovanou a politicky zkušenou dělnickou třídou, jako tomu bylo v době po II. světové válce v Československu, tak ve společnostech, kde dělnická třída dosud zdaleka nejen nepředstavuje většinu, ale ani se dosud plně nerozvinulo a nezorganizovalo její průmyslové jádro. Dosavadní praxe revolučních a národně osvobozenecských hnutí plně potvrzuje obecnou závaznost marxisticko-leninské koncepce osvobození společnosti a člověka, stejně jako nezbytnost opírat se o země socialistického společenství v čele se Sovětským svazem a využívat jejich zkušeností.

Literatura

- Články o brigádách socialistické práce. *Nová mysl* 1960, č. 10.
Dělnická třída v průmyslových závodech (Úvodní materiálová studie ze sociologického výzkumu). Praha, ÚFS ČSAV 1980.
Diferenční procesy a perspektivy rozvoje naší společnosti, varianta B. Praha, ÚFS ČSAV 1983.
Huláková, M.: *Kontexty sociálně ekonomických přeměn dělnické třídy*. Sociologický časopis 1983, č. 1.
Ke zdokonalení plánovitěho řízení národního hospodářství. Praha, Svoboda 1980.
Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha, SNPL 1955.
Marx, K. – Engels, B.: *Spisy*, sv. 2. Praha, SNPL 1958.
O brigádách socialistické práce. Praha, NPL 1962.
Projev J. Andropova na zasedání ÚV KSSS v červnu 1983. Rudé právo 16. 6. 1983.
Protokol IX. řádného sjezdu KSC. Praha, ÚV KSC 1949.
Razvitije robočego klasa v socialističeskom obščestve. Moskva, Nauka 1982.
Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSC. Praha, Svoboda 1981.
Stranickými úkoly na pomoc vědě a technice. Život strany 1984, č. 17.
XIV. sjezd KSC. Praha, Svoboda 1971.
Zasedání ÚV KSC ve dnech 25. a 26. března 1980. Praha, Svoboda 1980.

Резюме

М. Гулакова: Рабочий класс — гегемон социалистического преобразования нашего общества

Политическая победа рабочего класса в социалистической революции явилась основой глубоких экономических и социальных преобразований нашего общества и динамики самого рабочего класса, ставшего руководящей силой развития во всех областях общественной жизни. Рабочий класс возрастал не только в количественном отношении, одновременно развивался его квалификационный и организаторский потенциал в соответствии с требованиями отдельных этапов социалистического развития. Двуединность руководящей роли рабочего класса в политико-идеологической и экономической сфере проявлялась при решении проблем, унаследованных от капитализма, в развитии социалистических производительных сил и производственных отношений, а на современном этапе в соединении достижений научно-технической революции с преимуществами социализма.

Процесс консолидации нашего общества в 70-ые годы и его развитие по пути интенсификации экономики были тесно связаны с ростом трудовой и политической активности рабочего класса. Обе эти области объективно и субъективно связывает сфера труда, изменения в которой являются основой процессов социальной гомогенизации и преобразований образа жизни. Здесь формируется также социалистическое сознание, согласовываются общественные, коллективные и индивидуальные интересы. Оплата по труду и ответственность перед коллективом цементируют экономические и социальные связи с основных производственных звеньях. С этим связан также интерес к участию в управлении, в различных формах инициативы трудящихся.

Предстоящий период, характеризуемый интенсивным применением науки и техники в производстве, предъявляет к рабочему классу новые требования в области его дальнейшего квалификационного роста, развития творческого подхода к труду и углубления политико-идейного объединения с интеллигенцией и остальными трудящимися. К выполнению этих задач целенаправленно готовится и молодое рабочее поколение. Общественное сознание основного кадра рабочего класса под руководством КПЧ во многом предвосхищает будущие изменения, создавая тем самым благоприятные условия для их реализации. Социологические исследования, направленные на комплексное познание изменений в содержании труда, в участии в управлении и в сознании рабочего класса, могут быть в этот период эффективным инструментом общественного прогнозирования, планирования и управления. Динамика развития рабочего класса является одновременно динамикой развития всего общества, и поэтому широта и глубина познавательного охвата характеризуют понимание общественных процессов и степень овладения ими.

Summary

M. Huláková: The Working Class — Hegemon of the Socialist Transformation of Our Society

The political victory of the working class in the socialist revolution was the basis of profound economic and social transformations in our society, and also of the dynamics of the working class itself which has become the leading force of development in all areas of social life. The working class was not only showing quantitative growth but also its qualification and organizational potential was developing in harmony with the claims of the separate stages of socialist development. The duplecity of the leading role of the working class in the politico-ideological and the economic sphere has been playing its role in solving the problems inherited from capitalism, in developing socialist productive forces and production relations, and, at the present stage, in linking achievements of the scientific and technological revolution with the advantages of socialism.

The process of consolidation of our society in the seventies and its development by way of the intensification of economy was taking place hand in hand with the growth of working and political activity of the working class. These areas are objectively and

subjectively interconnected by the sphere of labour whose changes form the basis of social-homogeneity processes and transformations of the way of life. Here, too, the socialist consciousness has its rise and all-social, collective and individual interests become amalgamated. Remuneration according to the work performed and responsibility to the collective are the cement of economic and social relations in basic production units. In connection herewith is also the interest in the participation in management, in joining in various forms of working people's initiative.

The coming era, characterized by an intensive application of science and technology in production, confronts the working class with new claims for its further qualification growth, for developing creative approaches to work, and for intensifying the politico-ideological unity with the intelligentsia and other working people. Also the young working-class generation is purposefully prepared to fulfil these tasks. The social consciousness of the basic cadre of the working class headed by the Communist Party of Czechoslovakia anticipates, in many respects, the changes to come and thus creates favourable conditions for putting them through. Sociological research aimed at a complex cognition of changes in the content of work, in the participation in management and in the consciousness of the working class may prove to be an effective tool of all-social forecasting, planning and management in this era. The dynamics of the development of the working class is simultaneously the dynamics of the development of the whole society. For this reason, the breadth and depth of the cognitive range characterize the understanding and the degree of mastery of general social processes.